

CIVAKNASÎ

AMADEYÎ

1

2021/2022

AMADEKAR

Ev pirtûk ji aliyê Komîteya
Civaknasiyê ve hatiye amadekirin.

LÊVEGER

Komîteya Şopandinê
Komîteya Fotoşopê
Komîteya Redekteyê

Ev pirtûk ji aliyê Saziya Minhacan ve, wek
pirtûka wanedayînê, ji bo dibistanan hatiye
pejirandin.

NAVEROK

BEŞA YEKEM

CIVAKNASÎ ÇI YE?	7
Civaknasî Çi Ye?.....	8
Armanc û Mijarên Civaknasiyê.....	11
Civak û Pêkhatyên Civakî1	16
Civak û Pêkhatyên Civakî2.....	19
Civak û Pêkhatyên Civakî3.....	23
Civak û Pêkhatyên Civakî4.....	28
Girseyan Civakî.....	32
Beşên Civakî.....	35

BEŞA DUYEM

DÎROKA CIVAKNASIYÊ	39
Ibn Xeldûn.....	40
Comte - Harriet.....	43
Marks – Durkheim – Veber.....	48
Civaknasiya Pozîtîvîsît.....	54
Civaknasiya Azadiyê.....	60

BEŞA SÊYEM

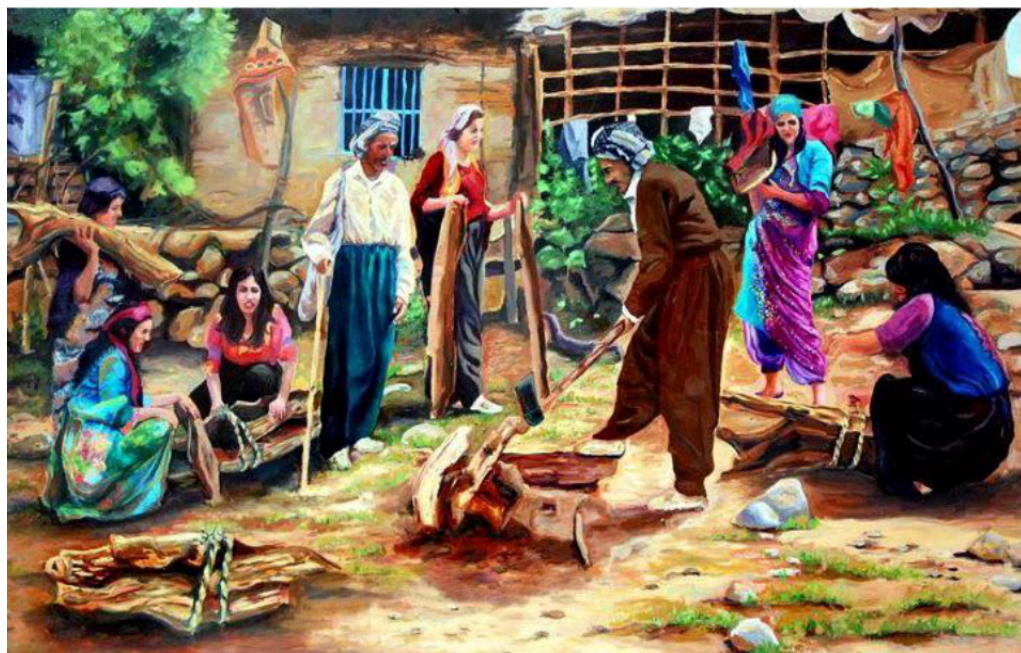
CIVAKNASÎ Û ZANISTÊN DIN	67
Civaknasî û Dîrok	68
Civaknasî, Ramyarî û Hiqûq.....	70
Civaknasî, Aborî û Erdnîgarî.....	74
Civaknasî, Derûnnasî û Mirovnasî.....	78

BEŞA YEKEM:

CIVAKNASÎ ÇI YE?

- Civaknasî çî ye?
- Armanc û mijarên civaknasiyê.
- Civak û pêkhatyên civakî. 1- Klan, malbat.
- Civak û pêkhatyên civakî. 2- Êl, hoz.
- Civak û pêkhatyên civakî. 3- Milet û netewe.
- Civak û pêkhatyên civakî. 4- Avabûna şênberî.
- Girseyên civakî.
- Beşên civakî.

CIVAKNASÎ ÇIYE?

Civaknasî ji têtînên; socio (civak) û logos (zanîn) pêk hatiyê û tê wateya zanista civakê. Şaxê zanistê yê ku derketina holê ya civakan, komên civakî, diyardeyên civakî û têtîliyên civakî, bi rêbazên zanistî yê girêdayî têtîliya sedem û encam lêdikole. Kesê ku di sedsala 18'an de, cara yekem peyva civaknasiyê bi kar aniyê, civaknasê Fransî Auguste Comte (Ogêst Komt e -1798-1857). Civaknasên bi navê Auguste Comte, Ibn Xeldûn weke pêşengên zanista civaknasiyê tên naskirin.

DÎTINA CÎHANÎ YA CIVAKNASIYÊ:

Civaknasî, xwedî du dîtinên cîhanî ye:

a- Mîkro civaknasî (civaknasiya biçûk):

Reftarên rojane yên xwedî têkiliyên rûbirû lê dikole.

Mînak: Têkiliyên xwendekar û mamoste, têkiliyên bijîşk û nexweş, têkiliyên hevaltiyê û hwd.

b- Makro civaknasî (civaknasiya mezin):

Mijarên ku bandorê li civak, cîhan û gerdûnê dikin, lêkolîn dike. Mînak: şer, qeyranên aborî yên cîhanî û hwd.

TAYBETIYÊN CIVAKNASIYÊ:

1. Ne tiştên ku divê bibin, tiştên heyî vedikole ku ev taybetiyeke neyînî ya civaknasiyê ye. Pêwîst e civaknasî bi qasî lêkolîneriya xwe karibe di mijara çareseriyê de jî xwedî perspektîf be.
2. Civakê ne weke hebûneke parçekirî; berovajî wê weke hebûneke yekpar vedikole.
3. Ne bi pirsgirêkên kesayetî; bi pirsgirêkên civakî mijûl dibe.
4. Bûyerên civakî bi rengekî piralî digre dest.
5. Civaknasî, bi hemû zanistan re têkildar e.

Pirsên Nirxandinê

1. Civaknasiyê pênase bike.
2. Her du dîtinên cîhanî yên civaknasiyê şîrove bike.
3. Taybetiyên civaknasiyê bi hevalên xwe re, parve bike.
4. Navê du civaknasan hilbijêre û derbarê wan de, lêkolînê bike.

Wane2

ARMANC Û MIJARÊN CIVAKNASIYÊ

ARMANCÊN SEREKE YÊN CIVAKNASIYÊ ÇI NE?

1. Li gorî cih û demê û girêdayî mercên şênber, têgihîştina civakan.
2. Di pêvajoyên bipêşketina dîroka civakan de, vegotina bandor û aliyên guherînê.
3. Girêdayî daneyên civakî yê heyî, di derbarê buyerên pêşerojê de, xwegihandina pêşdîtinan.

MIJARÊN CIVAKNASIYÊ:

Mijarên ku civaknasî lê dikole ne kes e, lê belê civak û heyînên civakî ne. Kesan yek bi yek lêkolîn nake, dema ku lêkolînê bike jî wê demê nagihêje tu encamên rast. Her çi qas hêmana lêgerînê di wateyê berfireh de bê pênasekirin jî dîsa mijarên lêkolînan, mirov û heyînên civakî ne.

Mirovên civakî, tên çi wateyê? Mirovên ku xwedî têkiliyên civakî ne û hemû dîroka civakbûnê digirin nava xwe, “mirovên civakî” ji wan re tê gotin.

Mijarên sereke yê ku civaknasî bi wan ve mijûl dibe, ev in:

Komên civakî, girseyên civakî, beşên civakî, bûyerên civakî, diyardeyên civakî, têkiliyên civakî û avabûnên civakî. Li ser vî bingeşê, qada lêgerîna civaknasîyê, weke komên mirov û nêzîkatîyên civakî, dibin sê beş:

1- Komên civakî:

Ji bo çêbûna komeke civakî, pêwîst e herî kêm du kes bikevin nava têkiliyan. Di heman demê de, ev têkilî di demeke diyar de û li ser bingehê armancên hevpar tê danîn û jiyîn.

Dema ku em li ser komên civakî diaxivin, bi vî awayî em heyîneke civakî pênase dikin. Her weha di nava her komê de, erk û berpirsyarî jî hene.

Komên Civakî: Bi piranî mirov, komên mirovan, xweza û têkiliyên wan, digire nava xwe. Mirovnasî û derûnnasî heyînên din jî lêkolîn dikin, lê belê civaknasî tenê mirov û bûyerên civakî yên ku bi jiyana wan re têkildar in, lêkolîn dike.

2- Nêzîkatiyên civakî:

Mijarên weke: Tiştên ku mirov dikin, mirov çawa bandorê li derdora xwe dikin, dabeşbûna kombûna wan û li hemberî tevgeran dê bertekên çawa nîşan bidin û hizirên ku çêdibin, digire nava xwe.

Nêzîkatiyên civakî: Kom çawa tev digerin, çawa li hev û du bandor dikin û çawa ji nêzîkatiyên kesên bandor dibin, diyar dike. Bi kurtasî, di nava cih û demê de, çêbûna komên mirovan, guherîn û bipêşketinên sazîbûnên ci-

vakî, kevneşopiyên heyî, têkilî û ji hev bandorbûna komên mirovan, hemû avabûn û taybetiyên ku di vê çawaniyê de ne, di qada baldariya civaknasiyê de, cih digirin.

3- Têkiliyên civakî:

Mirov di nava jîngeheke şênber û razber de, cih digire. Di heman demê de, di jiyana xwe ya rojane de, di nava hin sazî û koman de, kar û xebatan dimeşîne. Dema ku em di çarçoveyeke

herî teng de lê binêrin, ji danûstandinên mirov bi mirov, mirov bi kom an jî kom bi koman re, “têkiliyên civakî” tê gotin.

Mînak: Dema ku kesek li kolanê dimeşe, silava ku dide yan jî distîne, her çi qas têkiliyeke demkurt be jî mirov nikare bibêje ev têkilî, tenê têkiliya di navbera du kesan de ye. Ev nîrxê civakî, kevneşopiya civakê ya dîrokî ye.

Cureyên têtikiliyên civakî:

Di lêkolîna têtikiliyên civakî de, pîvanên cuda hatine bikaranîn. Di hin lêkolînan de, hejmara kesan û dema têtikiliyan li ber çavan hatine derbaskirin. Ji ber vê yekê, di rêzkirina awayên têtikiliyan de, encamên cuda hatine bidestxistin.

Ev encam weha ne:

. Awayên têtikiliyên civakî li gorî hejmara kesan:

Ev şêwe têtikiliyên civakî û têtikiliyên mirov bi mirovan re, li gorî hejmara kesan digire dest û dibe du beş:

A- Têtikiliya kes bi kesî re:

Di danûstendina rojane de; weke ya xwendekar û mamoste, dayîk û zaroka xwe, axaftina ku di navbera heval û hogiran de çêdibe... têtikiliyên rûbirû ne.

B- Têtikiliya komê bi kesan re:

Mirovê ku endamê komeke dîlanê, yan jî tîmeke fûtbolê be, bi qasî ku mirov li hemberî tîm an koma xwe berpirsyar be, ew qasî tîm an kom jî li hemberî wî berpirsyar e. Ev têtikilî di navbera kom û kesan de ye.

. Li gorî demê:

A- Têtikiliyên demkurt:

Ji aliyê çend kesan ve, sazkirina şahiyekê, ji têtikiliyên demkurt re mînak e.

B- Têkiliyên demdirêj:

Têkiliyên malbatî, cîrantî, yan jî yên hevaltiyê, têkiliyên demdirêj û domdar in.

C- Têkiliyên rêxistinî:

Ev peywendî di demên diyar de pêk tên. Mînaka wê; civînên mehane yên encumenekê yan jî rêxistinekê.

Pirsên Nirxandinê

- 1.** Li gorî we, armancên civaknasiyê divê çi bin?
- 2.** Girîngiya civaknasiyê ji bo jiyanê, çi ye?
- 3.** Mijarên civaknasiyê çi ne? Yekê ji wan şîrove bike.
- 4.** Cureyên têkiliyên civakî bi hevalên xwe re, guftûgo bikin.

CIVAK Û PÊKHATEYÊN CIVAKÎ (1) KLAN Û MALBAT

Klan:

Klan, şaneya bingehîn a civakê û şêweyê civaka sincî û ramyarî ye. Şêwazê jiyana destpêkê û bingehîn a civaka mirov e. Bi pênaseyeke din, tê wateya yekîtiya li dora jin-dayîkê ye.

Di klanê de têkiliyên civakî:

“An bi hev re, an na” zagona jiyana klanê ye. Şêweyê civaka destpêkê ku tê de tekîliyên taybet nehatine bipêşxistin. Berhemên ku ji danhev û ji nêçîrvaniyê tên bidestxistin, ên hemû klanê ne. Perwerde, mezinkirin û bipêşxistina zarokan jî berpirsyariya hemû endamên klanê ye.

Form ango şêweyê civaka bêçîn, bêhiyerarşî û bêdagirkerî ye. Bi van taybetiyên xwe bi mîlyonên salan dewam kiriye. Lewra bipêşketina civakî ya mirov bi mîlyonên salan negirêdayî têkiliyên serdestî lê girêdayî têkiliyên hevgrtinê bû.

Têkiliya klanê bi xwezayê re:

Di serdema klanan de, xweza weke dayîk hatiye dîtin, di nava hev û du de û bi xwezayê re yekparbûn, bingeh hatiye dîtin.

Di klanê de totem:

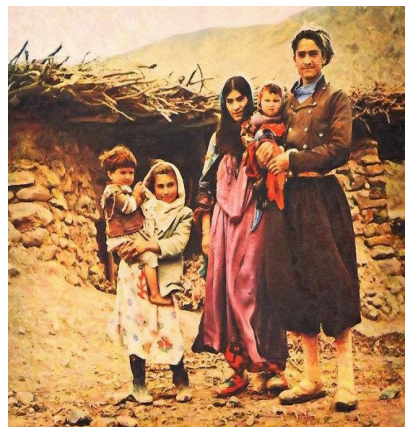
Totem, sembola klanê ya destpêkê bû û tê wateya baweriya yekem jî. Her klanek xwedî totemek bû ku di nava klanê de pîroz dihat dîtin û bawerî pê dihat. Hêza baweriya olî jî ji vê çavkaniyê tê. Klan bi van taybetiyên xwe, yekparbûna nixrê bingehîn ên mirovahiyê ye.

Malbat:

Têgiha malbatê, li gorî pêkhatina xwe, wateyên cuda bi dest xistine.

Malbata tovîk: Malbata ku ji dayîk, bav û zarokên wan pêk tê.

Malbata berfireh (Malbata mezin): Ew malbata ku ji bapîr, dapîr, zarok û neviyên wan ... pêk tê. Bi pênaseyeke giştî, di encama şûkirinê (zewacê) de,

girêdana xwînê di navbera kesan de pêk tê. Ew girêdan xwedî peywendiyêke civakî ye û li ser bingehê têkilî û sazûmanîyêke çandî û sincî ya hevpar, tê avakirin.

Taybetiyên bingehîn ên malbatê:

Di malbatê de jiyana hevpar, piştgirî, berpirsiyarî, xwedî lihevderketin û xweparastin, taybetiyên bingehîn in.

Di nava xwe de, bi rêya perwerdekirina zarokan, nirxên civakî di endamên civakê de, diçîne û dide pêş.

Pirsên Nirxandinê

- 1.** Klanê pênase bike.
- 2.** Di klanê de totem çi ye?
- 3.** Çi cudahî di navbera malbata tovîk û malbata befireh de, heye?
- 4.** Taybetiyên bigehîn ên malbatê çi ne?

Wane4

CIVAK Û PÊKHATEYÊN CIVAKÎ (2) HOZ Û ÊL

1- Hoz:

Hoz, yekîtiya klanan e; çend klan û malbat li ser bingehê alîkarî, çandinî û xweparastinê tên gel hev û hozekê ava dikin. Di hozê de, ji girêdana xwînê zêdetir, têkiliyên hevbeş hene. Hoz, xwedî çand û zimanekî hevbeş e û xwedî taybetiyên civakî ye. Hoz, yek ji hêmanên herî girîng ên civakê ye ku yekîtiya malbatan ava dike. Bi piranî hoz li gund û herêmên ku çandinî lê hene, dijîn.

Dema ku malbat di çarekirina pirsgirêkên hilberîn û ewlekariyê de nikaribe pêdiviyên xwe bi dest bixe, hoz ji ber ku xwedî jiyaneke komînal e, van pirsgirêkan çare dike. Her weha, hoz jî bi awayê xwe yê koçerî, her tim di rêzên pêş de, weke hêzên resen, bûne avakerên dîrokê.

Hoz û şaristanî:

Beriya ku şaristanî bi pêş bikeve, hoz xwedî jiyaneke azad û xwezayî bû. Sincê hozê pir serwer bû; kes ji bo hoza xwe, hoz jî ji bo kesê xwe, dikarin cangoriyê bikin.

Dema ku şaristanî nêzî hozê bû û xwest wê bindest bike, pêvajoya şerên mezin û berfireh dest pê kir. Ji nakokiyên dîrokî, yek jê ew e ku dewlet dixwaze hozan kole bike. Li dijî wê, berxwedana hozê derdikeve holê; çol û çiya, bûn wargehên berxwedan û parastinê.

2- ÊL:

Malbat û hozên berfireh ku xwedî heman kokên ziman, çand û parvekirina hilberînan e, ji wan re “êl” tê gotin. Piraniya êlan, li gund û herêmên çandinî û lawirvaniyê belav dibin. Dîroka çêbûna êlan, vedigere demeke dirêj. Di êlan de, yekîtiya hozan pir xurt e, ev jî dibe sedema sereke ya hêzbûn û berfirehbûna êlan. Van êlan demeke dirêj karîbû hebûna xwe li hemberî êrîşên derveyî, biparêze.

Êlan bi yekîtiya xwe dikarîbû li dijî şaristaniya koledar, bi berxwedanê, xwe biparêze.

Demekê dirêj hebûna xwe ya çandî, bi yekîti û rêxistina xwe,

şêweyê civakîbûnê veguherandin pêkhateyeke ramyarî. Ger pêkhateya ramyarî, xweber be jî dibe hêza sereke ya parastinê.

Yekîtiya hişmendî, dibe pêkhateyeke hevpar a civakî. Di heman demê de, bi hevkarîya civakî re, bingehê hilberînê derdikeve holê. Çanda hevkarî û komînaliyê di komcivakên êlan de, bihêz e. Di vir de rastiyeke derdikeve holê; heger berxwedana êlan a li hemberî şaristaniya koledar nebûya, dê nikarîbûya ji bo azadiyê, jiyaneke hevpar û kevneşopîya demokratîk, serweriyekê bi dest bixe û mirovahî dê nikarîbûya xwe ji metirsiya paşverûtiyê rizgar bikira.

Taybetiyên bingehîn ên êlan:

1. Êl, yekîtiya hozan e.
2. Her êl, li gorî avabûna xwe xwedî kevneşopî ye.
3. Êl, demeke dirêj ji guhartina derveyî, xwe vedigire (di-parêze).
4. Di êlan de, yekîtiya hilberînê xurt e.
5. Piraniya êlan, li gund û herêmên çandiniyê dijîn.
6. Jiyan û rêxistina xwe, li derveyî dewletê ava kirine.
7. Êlan, ji ber ku demeke dirêj taybetiyên xwe yên xwezayî parastine, rê li ber xerakirina civakê girtiye.

Pirsên Nirxandinê

1. Hoz çî ne û li ser çî bingehî ava bûne?
2. Piraniya êlan li ku derê dijîn?
3. Sedemên sereke yê hêzbûn û berfirehbûna êlan, diyar bike.
4. Taybetiyên bingehîn ên êlan binivîse.
5. Êlên derdora xwe, lêkolîn bike.

Wane5

CIVAK Û PÊKHATEYÊN CIVAKÎ (3) GEL Û NETEWE

Gel: Yekparebûna civakî, nijadî, çandî, zimanî û dîrokî ya mirovan e.

Netewe: Ew şeweyê civakî ku piştî pêvajoyên klan, malbat, hoz û êlan pêk tê. Herî zêde li ser wekheviya ziman û çandê ava dibe. Ji ber vê yekê, civakên neteweyî li gorî civakên hoz û miletan, berfirehtir in û gelek cureyan digirin nava xwe. Netewe ji komên mirovan ên ku bi têkiliyan bi hev ve girêdayî ne, pêk tê.

Eger mirov wê bi awayekî giştî bide naskirin, mirov dikare bibêje: “Ew koma kesên ku xwedî hişmendiyeke hevpar in”.

Şêweyê civakên şaristaniya demokratîk weke gel, netewe û jiyana wan, ji ya şaristaniya fermî cuda ye.

Civaka xwezayî di nava dîrokeke sexte de, tê nixumandin û windakirin. Weke leheng diyarkirina kesên ji nava xanedan û koma etnîk a serwer, tên derxistin û weke bavê gel û neteweyan tên nîşandan. Piştî ku weke lehengan hatin dîtîn, mîna xwedayan tên sepandin.

Lê belê, rastî cuda ye; xwezaya civakî ku bi awayê hoz û êlan li pêş dikeve, her ku diçe zêdetir niştecih dibe, ziman û çanda xwe bi pêş dixê. Her weha nasnameya civaka sincî û ranyarî di naveroka xwe diparêze û didomîne, da ku weke gel û netewe şêwe bigire.

Civak ji destpêkê ve, di nasnameya gel û neteweyan de çênabin; lê piranî di serdema navîn sedsalên (12-16) de nêzî nasnameya gel dibin û di dema nû de jî nêzî neteweyê bûne.

Gel weke cure, taybetiyeke neteweyî ye. Tê dîtîn ku di serdema nêz de bi du rêyan dibin netewe:

1. Rêya Yekem a Netewebûnê (netewe-dewlet):

Tê dîtîn ku di şaristaniya fermî de, bawerhişkiya gel vediguherîne neteweperestiya nûjen. Bi vî awayî, hewl dide ku awayê nû yê dewletê, weke neteweya dewletê diyar bike. Hoz, êl, gel û netewe ku nasnameyên wan pir cuda ne, netewe-dewlet bi zorê li ser wan tê sepandin da ku di nava ziman û çanda vê koma etnîkî de, bên pişaftin.

Ji ber vê yekê ev rêbaz, netewekirina hovane ye û di dîrokê de komkujiya herî mezin a çandî ye.

Şaristaniya fermî, vê rêbaza xwe li ser hemû çand û neteweyên ku bi hezaran hoz, êl û gelan dihundirîne, dimeşîne.

Ji ber ku şerên herî mezin, li ser neteweperestiyê hatine kirin, mirov dikare aliyê neteweyî yê neteweperestiyê bi awayê faşîzmê (neteweperestî) jî bi nav bike.

Di dîrokê de, mînakên neteweperestiyê yên mîna: Naziyên elman, neteweperestiya Tirkiyeyê û pergala Baasê yên ku li ser hîmên neteweperestiyê ava bûne, mirov qir dikirin.

2. Rêya Duyem a Netewebûnê (Neteweya Demokratîk):

Li ser bingehê ramyariya demokratîk, ji bo pêkanîna civaka demokratîk, qada civaka sincî û ramyarî bi rêya veguherandina komên wekhev, an jî ji ziman û çandên cuda, ava bûye.

Li ser vî bingehî hoz, êl, gel û heta malbat jî di netewebûnê de weke civakeke sincî û ramyarî cih digirin û dewlemendi-yên xwe yê ziman û çandê vediguhêzin neteweya nû. Di neteweya nû de, cihê komeke etnîkî, rêolî (mezheb) û baweriyên ku muhra bîrdozeya xwe bisepîne, tune ye.

Her weha, senteza herî dewlemend ew e ku bi awayê dilxwazî pêk were. Gelek komên cuda yê ziman û çandê jî dikarin weke civakên demokratîk bi ramyariya demokratîk re, li gorî nasnameyên xwe, bijîn. Ev jî rêya guncaw a xwezaya civakî ye.

Pirsên Nirxandinê

1. Gel û neteweyê pênase bike.
2. Çima netewe hebûneke hişmendî ye?
3. Neteweya demokratîk, li ser çi bingehê ava dibe?
4. Divê xwezaya civakî ya gel û neteweyan çawa şêwe bigire?

Wane 6

CIVAK Û PÊKHATEYÊN CIVAKÎ (4) ÇÊBÛNA CIVAKÎ YA FÎZÎKÎ

1. Gund:

Gund: Şêwaza yekem a cihwarbûnê ye. Ji komên mirovan ên ku hejmara wan biçûk û li ser qadeke sînorkirî, xwedî taybetiyeke kar û parvekirinê ya çandinî û lawirvaniyê ne û

Gundê Kotya (Amûdê)

ji aliyê civakî ve jî xwedî têkilî ne, pêk tê.

Gund, di bingehê xwe de çandêke jiyanî û hilberînê ye. Komên mirovan, destpêkê bi xakê ve hatine girêdan, li deverên ku ji bo jiyanê, bi taybetî li perav û cihên ji bo çandinî û lawirvaniyê destdayî, bi cih dibûn. Li herêmên çiyayî jî ji ber mercên erdnîgariyê, hejmara mirovan kêm dibû û ji bo jiyanêke destdayî, xwe didan herêmên deştî.

Gundên destpêkê:

Di lêkolînên zanyaran de, hatiye çespendin ku herêma Çemê Xalanê yê nêzîkî Êlihê, Çemê Koteberê yê Erxeniyê, Newala Çoriyê ya nêzîkî Siwêrekê û hwd, ji gundên destpêkê re, bûn cih û war. Mînak: Gundê Xerabreşkê yê nêzîkî Rihayê

Hîn jî li vê herêmê (Mezopotamyaya Jorîn) bi sedan mînakên bi vî awayî yên ku ji aliyê mirovnasî û şûnwarnasiyê ve nehatine lêkolînkirin û der neketine holê, hene. Di salên (11.000-9.000 B.Z) de hatiye dîtin ku mirovan dest bi jiyana niştecihbûnê kiriye.

Li gundan bingehên têkiliyên civakî:

Di qadên civakî yên gundan de, têkilî û peywendî li ser hîmên xizmatî û nirxên kevneşopî yên xwezayî ava dibin. Hevjiyana civakî ya xwezayî jî li herêmên gundan bihêz e. Ew xwedî taybetiyeke çandî ye û hemû rêkûpêkiya civakî jî li ser kevneşopiya civakî û sincî, bi rê ve diçe. Civaka gundîtî, weke yekem diyardeya niştecihbûnê, girîng e.

2. Bajar:

Dema ku em derbarê avabûna bajaran biaxivin, pêwîst e em li dîrokê vegerin. Pêkhatiya bajar, xwe dispêre demeke pir dirêj ku bi pêşketina pîşesaziyê re, bûye navendeke girîng a cihwarbûna mirovan. Ew jî li Mezopotamyayê xwe dispêre raboriyeke bi qasî 5500 salî. Derdora Çemên Dicle û Feratê, li Misrê derdora Çemê Nîlê û li Çînê derdora Çemê Zer, bajarên dîrokî hatine avakirin.

Bajarbûn, di 3500'î B.Z de, li Mezopotamyaya Jêr dest pê kiriye. Hin bajarên destpêkê jî ev in: Erîdû, Ûrûk û Ûr.

Di heman demê de, ev bajar dibin navenda gelek şaristani-
yên weke: Sumer, Akad, Babil û Asûran ku di wê demê de,
bûne navenda çûn û hatina bazirganî û desthilatdariyê. Ev
rastî di Destana Gilgamişê de, hatiye neqşandin. Ev bajar
bûne navendên danûstandina mirovan û cihên bipêşketina
hilberînê. Bi taybetî, li herêmên peravên deryayan, da ku
karibin hevsengî û têkiliyeke civakî jî li pêş bixin, danû-
standina bazirganî, çûn û hatina mirovan li pêş ketiye.

Pirsên Nirxandinê

1. Gund pênase bike û çend taybetiyên gundan diyar bike.
2. Navên çend gundên destpêkê ku bûne cih û war, binivîse.
3. Di dîrokê de, bajar kengî û bi piranî li ku derê hatine avakirin?
4. Navên çend bajarên destpêkê yê dîrokî binivîse û girîngiya wan diyar bike.

Wane 7

GIRSEYÊN CIVAKÎ

Girseyên civakî: komeke mezin ji mirovan e, ji bo armanceke hevpar tîn gel hev.

Taybetiyên girseyên civakî, ev in:

1. Kesên ku girseyê ava dikin, gelêrî û ji hev biyanî ne.
2. Di nava girseyê de, têkiliyên civakî yên rasterast, ne merc in.
3. Di nava girseyê de, zagonên ku tengkirinekê di nêzîkatiyên wan de çêbikin, tune ne yan jî pir kêm in.
4. Girse, ne herdemî ne.

Girseyên civakî, di nava xwe de dibin sê beş:

1- Girseyên Qerebalixî: (Ne rêxistinkirî ne)

Ew mirovên ku xweber hatine gel hev; ji aliyê fîzîkî ve nêzîkî hev in, lê ji aliyê hizirî ve bi hev re ne têkildar in û ne sazûmankirî ne.

Mînak: Girseyên ku di bazarê de tiştan dikirin an jî difiroşin û hwd.

2- Girseyên Temaşevan: (Ne rêxistinkirî ne)

Ew kesên ku bi armanca temaşekirin û guhdarkirina çalakîyên curbicur hatine gel hev û kom bûne.

Mînak: Girseyên ku ji bo temaşekirina şanoyekê hatine gel hev.

3- Girseyên Xwepêşandanê: (Rêxistinkirî ne)

Derbarê hizir an jî baweriyekê de alîgir an jî dijber in. Girseyên ku ji bo piştgiriya tîmê gel hev, ji wan re “girseyên xwepêşandan” tê gotin.

Mînak: Girseyên raperîn an jî serhildanan...

Pirsên Nirxandinê

1. Girseyên civakî pênase bike.
2. Taybetiyên girseyên civakî, çi ne?
3. Beşên girseyên civakî binivîse û yekê ji wan şîrove bike.
4. Girseyên derdora xwe yên rêxistinkirî û yên nerêxistinkirî, lêkolîn bike.

Wane 8

BEŞÊN CIVAKÎ

Her civak, ji gelek beşan pêk tê. Ev taybetî di heman demê de, dewlemendî û rengîniya civakê diyar dike. Pirrengî, pêwîstiya xwezaya civakê ye. Civak, li ser vî bingehî dibe civak. Di civakê de, beşên civakî li ser vî bingehî hev û du tamam dikin û pêdiviyên civakê pêk tînin. Beşên civakî, li gorî taybetiyên civakî yên hevpar ên kesan, dabeşbûna civakê ne. Lê têkiliyên van kesan, rasterast bi hev re tune ne û ne merc e ku li gel hev bin. **Mînak:** karker, bijîşk, cotkar, misilman, xirîstiyar, jin, mêr û hwd.

Xalên bingehîn ên beşên civakî, ev in:

1- Zayend:

Civaka mirovan li gorî zayenda wan dabeş dike.

Weke: Jin û mêr, keç û kur.

2- Li gorî temen:

Bi rengekî xwezayî mirov li gorî temenên xwe dibin nifş (zarok, ciwan, kal).

3- Li gorî olê:

Kesên hemol û hemanbawerî mîna misilman, xirîstiyar, êzidî, cihû û hwd dihundirîne.

4- Li gorî aboriyê:

Li gorî rewşa aboriyê, şêweyê jiyana mirovên ku weke hev in an jî di heman astê de ne, digire nava xwe.

Weke: karker, karmend, dewlemend, xizan, bazirgan û hwd.

5- Beşên Etnîkî:

Ev xal jî endamên heman etnîkê digire nava xwe. Em dizanin ku di heman civakê de komên etnîkî yên gelên cuda cuda bi hev re dijîn, hene.

Mînak: Li Kurdistanê komên etnîkî mîna: kurd, tirk, ereb, asûr, ermen û hwd dijîn. Li Amerîkayê, kesên efrîkayî, ingilîz, fransî, ispanî û hwd, bi hev re dijîn. Di civakekê de ev komên etnîkî, ji ber ku taybetiyên wan ên etnîkî û neteweyî yek in, heman cihê bi hev re parve dikin û di heman beşê de cih digirin.

Lê belê, pergalekê serdest her dem hewl didin, komên civakî yên ku dijberî pergalekê tev digerin (da ku xweseriya xwe biparêzin) ji hev bixin. Nûjentiya kapîtalîst, ji bo ku hêza berxwedana civakê lawaz bike sinc, hevkarî û hemû taybetiyên civakê, ji xwe re armanc digire û êrîşî nîrxên wê dike. Hin bi hin civakê lawaz dike û dixê bin bandora xwe. Dewlemendiya civakê vediguherîne (dike mîna xwe); parçe parçe dike û beşên ziyandar û metirsîdar di nava wê de, çêdike. Li ser vî bingeşê, civakê dixê bin çavdêriya xwe. Ev jî dibe sedem ku civak, bi taybetî ciwanên wê, ji rastiya xwe (çand, sinc, kevneşopî, civakbûn) dûr bikeve. Civak parçe dibe û di encamê de, lawaz dimîne; bi xwe mijûl dibe û di bin parçebûnê de ji aliye civakî ve, dijberî û dijminahiya hev û du dikin û li beramberî hev û du radibin û di dawiyê de, ji civakbûnê der dikeve.

Mînak: Ciwanên me yên roja îro ku girêdana wan bi cîhana aşopî re heye, ji jiyana xwe ya civakî dûr dikevin.

Bûyerên Civakî:

Di t êkiliyên ku di navbera mirovan de derdikevin holê, bûyerên ku tenê carekê çêdibin û cih û dema wan diyar in, ji wan re “bûyerên civakî” tê gotin. Bûyerên civakî, berçav û taybet in.

Mînak: Komkujiya Helepçeyê.

Diyardeyên Civakî:

Bûyerên civakî yên ku t ên dubarekirin û ji aliyê cih û demê ve taybetiyeke wan heye (cih û dema wan destnîşankirî ne), ji wan re “diyardeyên civakî” tê gotin.

Mînak: Her sal pîrozkirina Cejna Newrozê, bibîranîna roja 12'ê Adarê û Roja Karkeran.

Pirsên Nirxandinê

1. Girîngiya beşên civakî, diyar bike.
2. Çend beşên civakî binivîse.
3. Diyardeyên civakî pênase bike.
4. Di nêrîna we de, pirbeşbûna civakî, pirsgirêk e yan dewlemendî ye û çima?

BEŞA DUYEM

DÎROKA CIVAKNASIYÊ

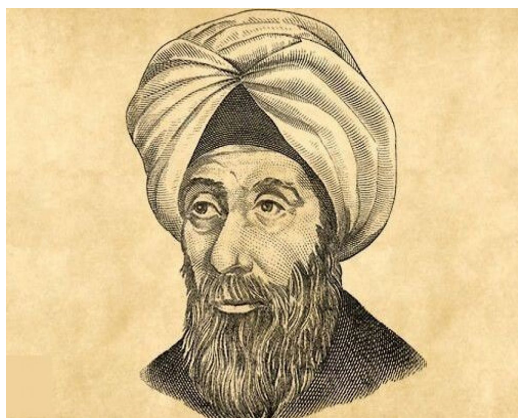
- **Ibn Xeldûn**
- **Comte - Harriet**
- **Marks - Dorkihaym - Vêber**
- **Civaknasiya Pozîtîvîzim**
- **Civaknasiya Azadiyê**

Wane 1

IBN XELDÛN

Ibn Xeldûn (1332-1406):

Di dîroka civaknasiyê de, gelek zanyar û filozofan zanista rêbaz bi kar aniye. Ji aliyê zanista rêbaz ve, kesê ku cara yekem di zanista civakê de xebata berfireh a rêbazî (metodîk) pêk aniye, dîroknasê tûnusî Ebdurehman Ibn Xeldûn e (1332-

1406). Ibn Xeldûn ew e yê ku bingehên destpêkê yên zanista civakî, bi rêbaza zanistî nivîsiye. Gelek lêkolînderbarê derûniya civakî, aboriya civakî, felsefeya dîrokî, nijadnasî (etnografya), erdnîgariya civakî, bajarvanî, zanista mirov a civakî û hwd, kirine. Her weha gelek têgihên civakî yên girêdayî zanistên civakî jî bi pêş xistine.

Ev ramanên Ibn Xeldûn, encex di sedsala 19'an de hatine têgihîştin û ji bo xebatên gelek zanyarên ewropayî, bûne bingeh. Di serdema Ibn Xeldûn de, civaka misilman hêdî hêdî ber bi windabûnê ve diçû. Li gorî Ibn Xeldûn, civak bi aborî û kesên xwe tenê, nikare dewam bike; ji ber vê yekê jî dewlet ji wê civakê re pêwîst e. Tevî ku Ibn Xeldûn bi xwe dibêje civakên xwezayî û komînal tu caran dewlet li ser wan nayê sepandin, lê di vê xalê de, bi rengekî hovane li van civakan dinêre; ji ber ku dewlet li hember van civakên ku xwe bi rê ve dibin, neçar e li dijî wan raweste yan jî bixebite.

Li gorî Ibn Xeldûn, temenê dewletê:

Ibn Xeldûn, şaristanî li gorî hebûna dewleta misilman nas kiribû. Li gorî lêkolînên wî yên bi rêbazên zanistî, temenê dewletê dike pênc qonax:

1-Nijadperestî: Ev qonax a avakirin û destdanîna li ser berhemana e. Di vê qonaxê de, gel di hemû aliyên jiyana (ramyarî, berpirsyarî, parastin, perwerde...) de, beşdar dibe.

2- Zordarî: Di vê qonaxê de desthilatdar, hewl dide ku kesên derdora xwe desteser bike û yên ku li dijî wî derkevin, tune bike.

3- Valahî: Di vê qonaxê de, kar li ser rêxistina jiyana aborî tê kirin û leşker li ser her dagirkeriyekê, tên xelatkirin.

4- Razîbûn: Her kes bi rewşa heyî razî ye û yê serwer bi her tiştên ku beriya wî hatine avakirin, razî ye.

5- Mezaxtina zêde: Di vê qonaxê de, yek ji taybetiyên wê ew e ku her tiştên mirovên beriya wan çêkirine, winda dikin; girîngiyê nadin berjewendiyên dewletê û yê serwer jî keda leşkeran dixwe.

Dîroka her dewlet û civakê li gel Ibn Xeldûn, bi vî awayî bi dawî dibe.

Rexneyên Li Ser Civaknasiya Îbn Xeldûn:

1. Dîrok û civakê bi tiştên heyî vedibêje, lê girîngiyê nade tiştên ku divê hebin.

2. Pirsgirêkên civakî û sedemên pirsgirêkan nagire dest.

3. Di gel ku dibêje jiyana koçerî û civakên gundan ji jiyana bajar û şaristaniyê baştir û bi sincîtir e, lê şaristaniyê weke bipêşketineke xwezayî û lûtkeya ku divê civak xwe bigîhîne wê, bi nav dike.

4. Diyar dike ku mirov xwedî cewherekî lawirî ne , lewma dikarin zîrarê bigihînin hev, ji ber vê yekê desthilatdariya dewletê weke neçariyekê dibîne û sîstema dewletê xwezayî û rewa bi nav dike.

Pirsên Nirxandinê

1. Li gorî Ibn Xeldûn, her dewlet di çend qonaxan re derbas dibe? Şîrove bike.
2. Lêkolênên ku Ibn Xeldûn kirine, diyar bike.
3. Rexneyên ku li ser civaknasiya Ibn Xeldûn hatine kirin, guftûgo bike.
4. Ibn Xeldûn navê “zanista avakirina mirovî” li zanista xwe ya civakî kiribû, lêkolîn bike.

COMTE - HARRIET

Auguste Comte (Ogêst Komt 1798-1857)

Comte civaknasekî fransiz e; cara destpêkê têgiha “civaknasîyê” bi kar aniyê. Civaknasiya ku Comte bi pêş xistiye, xwe digihîne felsefeya mekanîkî û berdewamiya wê, xwe dispêre bipêşketina zanistên pozîtîv. Comte weke rêbaz, bêyî ku hêmanên cih û demê li ber çavan bigire, heyînan parçe dike. Vê rêbaza zanistî,

bi zagonên mutleq (bêmerc) ve girê dide. Weke awayên ku hene, li ser civak û civaknasîyê jî meşandiye. Hem ji aliyê çêbûna zanistan ve, hem jî ji aliyê rêbaza zanistî ve hatiye rexnekirin. Lê di rastiyê de hebûna pozîtîvîzmê weke rêbaz û ramana desthilatdar, rê li ber bandoreke diyar li ser şopedarên civaknasiya Comte vekiriyê. Di nîva sedsala 19'an û pê de, têgiha civaknasîyê, ji aliyê Comte ve hatiye vekirin. Piranî di bin navê civaknasiya pozîtîvîstê de, tê lêkolînkirin. Peyva civaknasîyê li gel Comte di sê wateyan de hatiye nîşandan; destpêkê navê wê kir xwezaya civakî, piştê guhert û kir fîzîka civakî û paşê jî navê civaknasî (Sosyolojî) lê kir. Felsefeya Comte a civakî li Firansayê belav bû.

Li gorî Comte, qonaxên hizra mirov:

Comte dibîne ku hizira mirov di sê qonaxan re derbas bûye:

- 1. Qonaxa Teolojîkî (Lahût):** Di vê demê de, lêkolîn li ser hebûnê dihat kirin; gelo xwedayekî yan jî gelek xwedayan ev gerdûn ava kiriye?
- 2. Qonaxa Mîtafizîkî (tiştên ne li ber çavan):** Di vê qonaxê de, mirov sedema tiştên li ber çavên xwe, bi xwedayekî ne li ber çavan şîrove kiriye. Di vê qonaxê de, li gorî nêrîna Comte; mirov ji rastiye, ber bi diyardeye ve diçe.
- 3. Qonaxa Zanistî:** Di vê qonaxê de, mirov diyardeyan bi zagonên ku di rêya çavdêrî û ezmûnan re digihêje wan, şîrove dikin. Comte vê qonaxê ya herî rast û dirust dibîne.

Harriet Martineau (Haryêt Martîno)

1802-1876:

Harriet nivîskareke civakî ye û ji Birîtanyayê ye. Di sala 1802 an de, li bajarê Norêçê ji dayîk bûye. Weke yekem civaknasa jin tê nasîn. Wê derbarê aborî, felsefe û civakê de, nivîsiye.

Karên wê:

Harriet di sala 1821'ê de, dema ku dest bi nivîsa gotaran kiriye, navê xwe di kovareke ingilîzî de guhertibû; an ku navê xwe yê resen tê de bi kar neanibû. Jixwe destpêka nivîskara ingilîz Harriet ya ku paşê bû navdartirîn nivîskar, weha bû. Her weha Harriet pirtûka felsefeya pozîtîvîst a Comte jî ji zimanê firansî wergerand ingilîzî.

Harriet di qada wêjeyê de, weke civaknas û aborînaseke ramyarî hatibû naskirin. Her weha berhemên wê gihaştibûn 20 pirtûkan û jînameyek jî li pey xwe hiştibû.

Nêrînên Martineau yên di derbarê civaknasiyê de:

- 1.** Saziyên bingehîn ên ramyarî, olî û civakî jî tê de, li ser hemû beşên civakê rawestiyaye. Ji bo ku statûya jinê ya di bin serweriya mêr de were têgihiştin, pêwîstî bi dahûrandineke berfireh dîtiye.
- 2.** Lêkolînkirina civakê bingeh digire û hewl dide newekheviya ku jin rastî wê tê, were têgihiştin.
- 3.** Di nivîsên wê de, nêrîneke femînîst a ku jiyana olî, zewac, zarok û malbatê digire nava xwe, heye.
- 4.** Perspektîfa wê ya teoriya civakî, bi gelemperî li ser sekna sincî ya civakê ye û hewl daye têkiliyên civakî, aborî û ramyarî, pêşwazî bike.
- 5.** Pêşketina civakê li ser sê pîveran, dipêve:
 - a.** Rewşa kesên ku di civakê de xwediyên hêza herî kêr in.
 - b.** Nêrînên gelêrî yên di derbarê desthilatdarî û xwe-sertiyê de.

- c. Xwegihandina çavkaniya ku destûra pêkanîna xwertsertî û çalakiya sincî, dide.
6. Di nava hewldana berfirehkirina aboriya ramiyarî de ye ku pêşengiya zanista aborî û civaknasiyê dike.
 7. Rista kesên civaknas, weke perwerdekarê/a gel dibîne.
 8. Bi awayekî bi rêkûpêk bipêşxistina formûlekirin, mijar û rêbazên civaknasiyê, diparêze.
 9. Mijara civaknasiyê, weke jiyana civakî ya di civakê de digre dest. Lewma dirûv, sedem, encam û pirsgirêkên jiyana civakî, weke mijarên civaknasiyê dibîne.
 10. Zagona herî girîng a jiyana civakî weke “ mebestên mezin ên pevrebûna mirovan, tiştên bêhempa û bextewariya mirov” dinirxîne û dadperweriya bingeîn a civakê bi wê rêgezê didarizîne.

Pirsên Nirxandinê

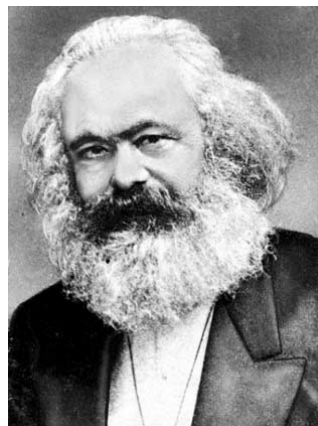
1. Li gorî Comte, hizrê mirov di çend qonaxan re derbas bûye?
2. Civaknasiya Comte binirxîne.
3. Harriet di qada wêjeyî de, çawa dihat nasîn?
4. Pîverên bipêşketina civakî li gel Harriet çi ne? Guftûgo bike.

Wane 3

MARKS – DURKHEIM – WEBER

1-Marks:

Karl Marks, civaknas û filozofekî alman e. Di salên (1818-1883)'an de jiyaye. Di sedsala 19'an de li ser felsefeya materyalîzmê (madî), pergala xwe ava kiriye. Felsefeya Marks; weke materyalîzma dîrokî û materyalîzma diyalektîkî dibe du beş.

Karl Marks

Nêrînên Marks di derbarê civakê de:

- Guhartina civakê:

Marks, diyar kiriye ku filozofên beriya wî, tenê civak nirxandine, lê tu kesî hewldanên guhartinê nedane diyarkirin. Marks ev yek weke kêmanî dîtiye û di heman demê de jî pêwîstiya guhartina civakê jî aniye holê. Hewldanên zanistî yên Marks ji ber vê sedemê, bi felsefeyê tenê re sînordar namînin; dîrok, civakbûn, aborî û felsefeyê jî bi hev re hebêz dikin. Ji ber vê yekê, civaknasê ku herî zêde li ser pirs-girêkên civakê rawestiyaye û pêşinyarên çareseriyê kirine, Marks e.

- Aborî:

Li gorî Marks, mirov bi keda xwe ya civakî dibe mirov û civak ji du çînan pêk tê:

1. Çîna kedkar
2. Çîna kedxur (desthilatdar).

Li gorî Marks, hemû pirsgerêkên civakê bingehê xwe ji kedxwariyê digirin.

Marks, berdewamiya civakê di têkiliyên aboriyê de dibîne. Ango aboriyê, bingeh digire û civakê weke hebûneke şênber digire dest; ji aliyê wê yê razberî ve girîngiya pêwîst, nîşan nade. Her weha, desthilatdariya mêr, koletiya jinê û nako-kiya vê mijarê zêde nabîne. Her weha, taybetiyên ekolojîk di felsefeya wî de zêde tune ne. Dahûrîna Marks a çînî, xwe dispêre têkiliyên sermiyanî (kapîtalîst).

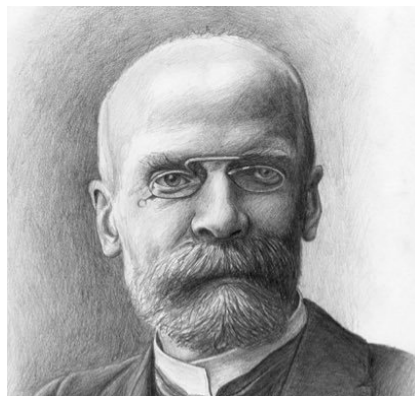
- Encamên civaknasiya Marks:

Marks, di dema xwe de bi belgeyên hindik, hewl dabû ku civak û dîrokê baş nas bike. Ji ber ku dixwest civakeke azad biafirîne û dahûrandinên girîng derbarê civak û dîrokê de bi pêş bixîne. Tiştê Marks derxistiye holê ji bo civakan girîng e, lê belê di encamê de, wî nikarîbû civakeke azad bi pêş bixe. Sedema wê jî ew e, hişmendiya ku pejirandiye û amûrên bi kar anîne, bi giştî nikarîbûn xwe ji derveyî pergala heyî, bihêlin. Ev jî bûye sedem ku tiştê Marks bi pêş xistiye, bikeve xizmeta desthilatdariya kapîtalîzmê; ji ber ku **Marks di bingehê felsefeya xwe ya civakî de, xwe dispêre sê stûnan:**

- a.** Aboriya îngilîzî ya Adem Smeth
- b.** Felsefeya almanî ya dîrokî (Hêgil)
- c.** Civaknasiya fransî (Şoreşa Fransayê)

2- Emile Durkheim (Êmêl Durkhaym):

Emile Durkheim, civaknasekî fransî ye û di salên 1855-1917'an de jiyaye.

Emile Durkheim

Nerînên Durkheim di derbarê civakê de:

Durkheim, civakê weke sazûmaniyekê dinirxîne. Çawa ku di nava sazûmaniyekê de hemû lebat bi hev re di nava diyardeyê hevgirtinê de ne, civak jî weke van lebatan e ku bi hev re di nava hevgirtinekê de ne.

Li gorî Durkheim, di encama yekbûna vê hevgirtinê de, civak ava dibe. Durkheim civakê ne li derveyî mirov, lê belê di nava mirov de dibîne.

Derbarê civakê de, li gorî qadên lêkolînan, civakê weke sê beşan digire dest:

1. Zanista civaknasiya giştî.
2. Teşenasî (morfolojî).
3. Zanista civaknasiya fîzyolojî.

Civak hebûneke ku nayê parçekirin, zagonên ku civakê bi rê ve dibin, ne li gorî jiyannasî û derûnnasiyê ne.

Lê civak di rêya taybetiyên civakî, kevneşopî, ziman, sazûmaniyên zagonî û hestên civakî re tîkê birêvebirin. Durkheim, civaknasiyê dike du parçe:

- a. Çêbûna morfolojîyê.
- b. Belavbûna kar.

Bi vî awayî civak jî dibe du parçe.

- Civakên xwedî derfetên sînorkirî, taybetiyên wan ev in:

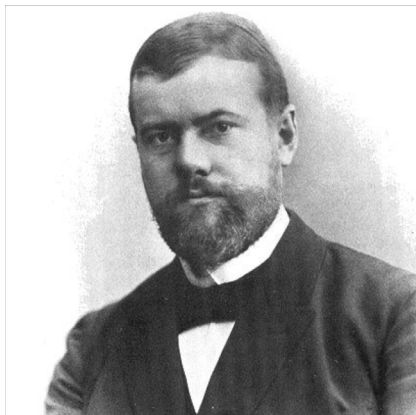
- Hov in, komkirina wan belavbûyî ye.
- Tê de saziyên birêvebirina civakê tune ne.
- Ol serwer e û rengê xwe dide jiyane.

- Civakên xwedî derfetên berfireh:

- Zana ne, kombûna wan saz kirî ye.
- Sazî û desteyên civakî di wan de peyda dibin.
- Desthilata zagonî, wan bi rê ve dibe.

3- Max Veber (Maks Vêber):

Civaknasê alman Max Veber, di salên (1864-1920) de jiyaye. Li gorî Max Veber, aliyê ku herî zêde derketiye pêş, hevbandorkirina civakî ye. Li gorî wî, civak di bingehê xwe de ji hevbandorbûnê, xwe diyar dike. Max Veber dibêje: **“Dîrok û teşegirtina giyanê civakî, tu carî nikarin bi zagonên xwezayî bîn diyarkirin”**,

Max veber

Ji ber ku zagonên xwezayî û dîrokî, afirîneriya civakê bi xwe re derdixin holê.

Yê ku wateyê dide karê xwe, mirov e. Karê mirov di rêgezên reftariya civakî de, tîn xuyakirin. Em dikarin diyardeyên civakî bi rêbaza hevsengî yan jî bi awayê angaştî di desthilatiyê de bi sê awayan rêz bikin:

1. Kopya (Lasakirin-teqlîd).
2. Karîzmatî (Çalakî).
3. Zagonî.

Li gorî Veber, di civaknasiyê de, karê civakî mijara sereke ye. Karê civakî wekî wêneyê, reftarên mirov pênase dike. Veber, karê civakî weke dualîzmê dide xuyakirin.

1. Li gorî watedayîna kesayetî.

2. Li gorî asta komkirî ya di nava civakê de.

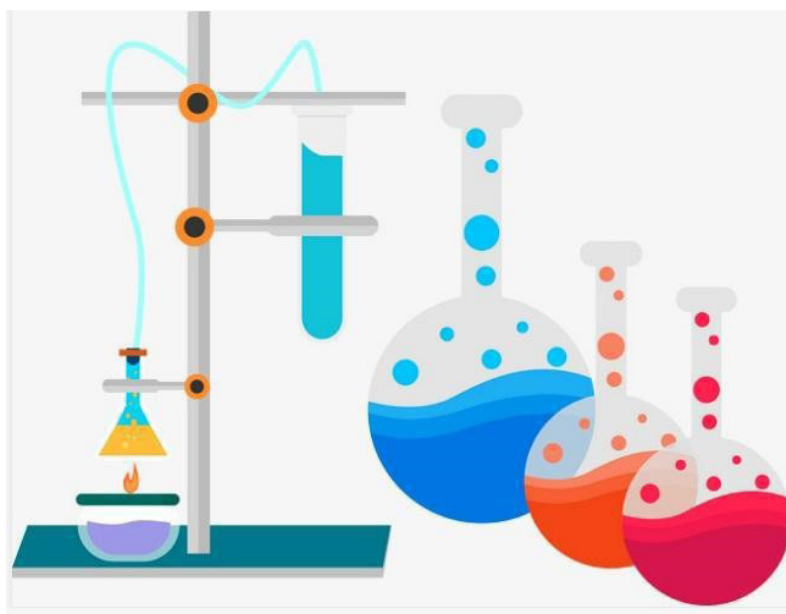
Veber, civaknasiyê li olê vedigerîne, bi taybet beşek ji ola xiristiyaniyê. Ev jî bûbû sedemeke sereke ku pir rexne lê bên kirin. Civakê dike çend çîn û wê li ser bingehê bîrokrasiyê ava dike. Dewlet û ol tu caran bi hev re birêveberiya civakê nakin; ji ber ku ol sincê civakê bingeh digire û dewlet çînîtiyê ji xwe re bingeh digire.

Pirsên Nirxandinê

1. Civaknasî li gel Marks xwe dispêre çi?
2. Marks di civaknasiya xwe de, doza çi dike û sedemên vê dozê çi ne?
3. Civaknasiya Durkheim binirxîne.
4. Veber, civakê çawa dibîne? Lêkolîn bike.

Wane 4

CIVAKNASIYA POZÎTÎVÎST

Pozîtîvîzm:

Têgîna pozîtîvîzmê di zimanê fransî de ji peyva posîtîv ku tê wateya “rastî, diyarde, piştrastkirî û erênî”, pêk tê.

Ev têgîn cara yekem ji hêla bîrewerê fransî û damezrînerê dibistana pozîtîvîzmê Saint Simon ve hatiye bikaranîn.

Kesê ku pozîtîvîzm gîhand sîstemeke felsefîk jî xwendekarê Simon ê bi navê Auguste Comte e.

Li gel Ouguest Comte rêbaza pozîtîvîzmê:

Comte, ramanên bi rêya pozîtîvîzmê ji nû ve saz kirina civakê ya Saint Simon, vedigerîne pergaleke dorfireh ku bingeha vê pergalê xwe dispêre “zagona sê rewşan”. Diyar dike ku mirovahî di sê qonaxên ramanî yên bi navê teolojîk, metafîzîk û zanistê re derbas dibe.

Her du yê destpêkê hilweşîner û neyînî ne, lê ya dawî “zanist” avaker û erênî ye. Comte vê yekê diparêze ku di van her sê qonaxên bipêşketina hişmendî ya dîroka mirovahiyê de, her qonaxek li gor a beriya xwe pêşverû û bipêşketî ye. Comte, destnîşan dike ku mirovahî di qonaxa teolojîk de, bûyer û diyardeyan dispêre hêzên derxwezayî, di qonaxa metafîzîkê de bûyeran bi hin têgînên ji diyardeyan dûr vedibêje û di qonaxa dawî de jî wek pêwîstiya zanyariya rast, fêrbûye ku buyerên xwestiye vebêje spartiyê daneyên ji heman bûyeran bidestxistî. Aşkere kiriye ku ev qonaxa girêdayî bûyerê ya pêşketî, qonaxa pozîtîv a bi serweriya pozîtîvîzmê ye. Comte vê pêvajoyê dişibîne qonaxên ku mirov ji zaroktiyê derbasî sîpetiyê û ji sîpetiyê derbasî qonaxa mezinbûnê dibe.

Van qonaxan weke neçariya bipêşveçûna dîroka mirovahiyê dide nîşandan. Lê pêşveçûn ne ji hêla kesan, ji hêla mirovahiyê bi giştî ve çêdibe.

Di felsefeya Comte de pozîtîvîzm û mirovahî:

Di felsefeya Comte de, mirovahî weke hebûna mezin tê binavkirin. Mirovahî, li gel rûyê erdê û fezayê sêbareyekê pêk tîne. Di vê sêbareyê de li gorî Comte, mirovahî xwedî vê xwedayîbûnê ye ku dikare cihê xwedayê olên kevneşop bigre. Lewra pozîtîvîzm ji hêla Comte ve, weke ola zanist û mirovahiyê tê pênasekirin. Pêşbîniya vê jî dike; divê rejîmêke mîsoger hebe ku rêveberiya wê ji feylosofên pozîtîvîst pêk bê û rêgezên wê li gel hin azadiyên bisînor divê rê nede derketina derveyî baweriyên bingehîn ên ola pozîtîvîstê.

Civaknasiya Comte û zanista xwezayê:

Li gorî vê felsefeyê, zanist dikarin di nava hiyerarşiyekê de bèn rêzkirin ku divê civaknasî di lûtkeya vê rêzê de be. Zanist bi hesabkirinê pêşbiniya diyardeyan bike û pêşbiniyên heyî jî kiryarên girêdayî zanistê pêkan bikin.

Zanista civakî a pozîtîvîst a ku bi pêşengiya Comte hatiye bipêşxistin, zanista xweza ji xwe re dike bingeh, destnîşan dike ku di navbera rastiya xwezayî û civakî de tu cudabûn nîn e. Mîna rastiya xwezayî, rastiya civakî jî xwedî zagonên bi sedem ên neguhêr in. Nêzîkatiya pozîtîvîst, vê yekê diparêze ku bi rêya bikaranîna rêbazên zanistî xwegihandina van zagonan pêkan e û bi vê rêyê di derbarê civakê de, dikare pêşbînî bêne bipêşxistin û buyerên civakî bêne kontrolkirin.

Bingehên bîrdozî û felsefî ên pozîtîvîzmê:

- a.** Zanyariya bi tenê rast, zanyariya zanistê ye.
- b.** Heyberên sereke yên zanyariyê diyarde ne û ramanên metafîzîk û teolojîk weke dijmin ji bipêşketina zanistê re dibîne.
- c.** Felsefe nikare xwedî rêbazeke dijzanist be; erkê wê ji bo hemû zanistan, peydakirina rêgezên giştî yên hevbeş e.
- d.** Rêbazeke bi tenê gerdûnî û diyarker heye û ev rêbaz ji bo zanistên xwezayî û mirovî heman e; hemû zanist dikare bi fîzya bê têgihîştin.
- e.** Heqîqet ji diyardeyên dibin mijarê sehkirin û ceribandîna pêk tê. Têgînên weke cewher, giyan, metafîzîk û sedem, ne xwedî hêza vegotina zanistî ne.
- f.** Çavkaniya Zanistê, tenê heyînen şênber in. Cîhana tê zanîn ji diyardeyên tê çavderîkirin pêk tê. Têgînên raz-

ber ên zanistê ji berhevkerin û tomarkirina ceribandinan tên.

- g.** Yekîtiya rêbazên zanistî: Ji bo hemû qadên ceribandinê rêbazeke bi tenê ya lêkolînê heye. Rêbaza zanistî a herî baş jî, rêbaza zanista fîzya ye.

Her ku diçe bandora pozîtîvîzmê ya li ser civaknasiyê dişikê. Pozîtîvîzm ji ber girêdanên xwe yê bîrdozî, felsefî û ranyarî ji hêla gelek aliyan ve tê rexnekirin. Ji ber lêkolînên ku nikarin bîn çavdêrîkirin seranser dimînin û dikarin encamên şaş bi xwe re bînin. Civaknasên îro wiha dihizirin ku divê di xebatên li ser civakê tîn meşandin de, gelek rêbaz bi hev û du re bîn bikaranîn.

Mînak: Dema xebateke meydanî bê kirin, civaknasên îro hewl didin hemû hêmanên çanda civaka ku xebat li ser bê meşandin, berçav bigrin. Wate; ew weke Comte hemû civakan wek berdewamiya rastiyeke bi tenê nabînin.

Rexneyên Li Ser Pozîtîvîzmê:

Ji destpêkê heta îro gelek civaknas, filosof, zanyar û hwd li hember pozîtîvîzmê rexneyên berfireh bi pêş xistine. Lê rexneyên herî zêde û dijwar ji hêla dibistana Frankfurtê hatine kirin ev in:

- 1.** Pozîtîvîzm, bi tenê tiştê heyî bi dest digre, tenê tiştê heyî rast dibîne û pîroziyê dide wê.
- 2.** Li hember guherîna parastina pergela dike, pergala serdest xwezayî dibîne, statîkê(rawestiyê) datîne şûna heqîqetê û pêşî li veguherîna civakî digire.
- 3.** Hebûna tenê bi diyardeyan vedibêje lê cewherê wê nabîne.
- 4.** Metafîzîkê napejirîne.
- 5.** Felsefeyê dixê bin kontrola zanistê û hewl dide ku felse-

feyê li gel diyardeyê guncaw bike.

6. Civakê û takekesên civakî yên di veguherîna civakî de xwedî rist û vîn in, weke heyber dibîne û vîna azad tune dihesibîne.
7. Rastîyan ji nirxan qut dike.
8. Ji zanistê re sînoran diyar dike, hiş û zanyariyê dike amûr.
9. Di derbarê tiştên nenas de, pêşbîniyan bi pêş dixê û dûrî rexneyê ye.
10. Bi tenê zanistê weke rêbaza rast dibîne û weke sedema sereke ya bipêşdeçûnê dipejirîne.
11. Bi şêweyekî determînîst (qederperestî) nêzî mirov dibe.

Pirsên Nirxandinê

1. Pozîtîvîzmê pênase bike.
2. Bingehên bîrdozî û felsefeyî yê pozîtîvîzmê, bide xuyakirin.
3. Rexneyên ku li ser pozîtîvîzimê hatine kirin, rêz bike û du rexneyan şîrove bike.
4. Gelo di roja me ya îro de, pozîtîvîzm dikare ji diyardeyên civakê re bibe bersiv? Lêkolîn bike.

CIVAKNASIYA AZADIYÊ

Civaknasiya Azadiyê:

Civaknasiya azadiyê, nêrînên Abdulah Ocalan ên li ser civak û zanista civakê tîne ziman. Ji ber ku di hemû ramanên xwe de azadiyê bingeh digre û girîngiyeke jê neger dide zanista civakî, lewra xebatên xwe yên teorîk weke civaknasiya azadiyê bi nav dike. Abdulah Ocalan, vê binavkirinê ji bo hemû civaknasiyên xwedî hewlên bipêşxistina bijareya azadiyê jî pêşniyar dike.

Civaknasiya azadiyê xwe dispêre paradîgmaya demokratîk-ekolojîk û azadîxwaziya jinê.

Têgînên bingehîn ên civaknasiya azadiyê; têgîna şaristaniya demokratîk, civaka dîrokî û civaka sincî û ramyarî ne. Yekeya wê ya civaknasiyê jî civaka sincî û ramyarî ye.

Teoriya Şaristaniya Demokratîk:

Taybetiya herî bingehîn ku civaknasiya azadiyê ji teoriyên tîn ferzkirin cuda dike, nebingehgirtina zanistên zanyarî yên şaristaniya dewletî ye. Li gel vê yekê berê xwe daye zanistêke zanyarî ya berdêl.

Hemû civaknasiyan bipêşketina civakî girêdayî ramana şaristaniyekê bi tenê şîrove kirine. Bipêşketina dîrokî-civakî girêdayî qeyranên hundirîn ê şaristaniyekê bi tenê û weke encama xwezayî ya bipêşketina dîrokî nêrîne. Hemû teoriyên civaknasiyê yên girêdayî desthilat, dewlet, çîn, aborî, takekes û civakê bi vî çavî nêzî bipêşketina dîrokî-civakî bûne.

Şaristaniya heyî li dijî pênaseyên mirovahî û civakê derdikeve. Li hember vê, civaknasiya azadiyê ji du ramanên dijber ê şaristaniyê bi rê dikeve. Vê yekê diparêze ku civaka dîrokî, ji dîrokê heta îro weke du civak û şaristaniyên dijberî hev, bi pêş ketiye.

- 1.** Yek ji van, civak û şaristaniya fermî ye; ango bidewlet e.
- 2.** A din jî civaka demokratîk, yeke û takekesên şaristaniya demokratîk e ku ji destpêkê heta îro li hember şaristaniya bidewlet li ber xwe dide. Hêmanên bi navê klan, hoz, êl, gel, netewe û zayend, her weha şênîyên gund û bajaran û hemû hêmanên hizrî, aborî û parastina cewherî yên li derveyî dewlet û yekdestiyê, weke yekeyên şaristaniya demokratîk bi nav dike.

Civaka Dîrokî:

Civaka dîrokî tê wateya hebûna civakî ya ku di dem û cih de li gel hev dijî û hebûna xwe nîşan dide. Pênaseya civaka dîrokî hemû yeke û takekesên li derveyî çîn, desthilat, dewlet û yekdestiyê dijîn, digre nav xwe. Civaka dîrokî dikare weke civaka sincî-ramyarî ango civaka demokratîk jî bê binavkirin.

Nêrînên civaknasiya azadiyê yên li ser zanista pozîtîv:

Li gorî civaknasiya azadiyê rêbazên zanista pozîtîv nikare di nava civakê de bê meşandin û civak ji bo berjewendiyên dewlet-netewe û yekdestiyên desthilatê nikare wek heyber bê dîtin. Ev yek wê bê wateya hilweşandina civaka dîrokî. Destnîşan dike ku zagonên xwezayî li ser civakê nikarin bîn meşandin; ji ber ku civaka mirov xwedî cîhan û danheveke li gor xwe ye ku ji hêmanên wek dîrok, çand, hiş û hwd pêk tê. Diyar dike; zanistperestiya pozîtîvîstê di vê xalê de mînakeke xerab a nezaniyê ye û rewşeke tewanbar dide nîşandan.

Li gor civaknasiya azadiyê, civak nikare bi feraset û pîvanên zanista pozîtîv, lê dikare bi danhev û nirxên xwezaya civakî bê têgihiştin. Ji hêla Karl Marks bi şeweya hov, koledar, feodal, kapîtalîst û weke sosyalîzm bidestgirtina civakê, weke şaşitiyeke mezin û weke bandora feraseta zanistperest û şeweyên çînatiya şaristaniya bidewlet dibîne. Diyar dike ku çêkera dewlet, çîn û yekdestiyê herî zêde ji sedî dehê civakê pêk tîne û ji sedî notê civakê ji derveyî vê pênaseya Marks, dimîne.

Civaka dîrokî û şaristaniya bidewlet:

Civaknasiya azadiyê li hember nêzîkatiyên ku civaka demokratîk a dîrokî weke berdewamiyekê ji rêzê ya şaristaniya bidewlet dibîne û pêşbiniya wê dike ku civaka demokratîk nikare bê dewlet û yekdestî bijî û bi pêş bikeve, bi rêya xalên li jêr bersivê dide:

1. Civaka bêsermiyan û desthilat pêkan e, lê sermiyan û desthilat, bê civakê ne pêkan in.
2. Aboriya bêsermiyan pêkan e, lê sermiyana bê aboriyê ne pêkan e.
3. Civaka bêdewlet pêkan e, lê dewleta bêcivak, ne pêkan e.
4. Civaka bê kapîtalîst, feodal, serdest pêkan e, lê sermayedar (kapîtalîst), feodal û serdestî, bê civak ne pêkan in.
5. Civaka bêçîn pêkan e, lê çîna bêcivak, ne pêkan e.
6. Gund û çandiniya bêbajar pêkan e, lê bajarê bê gund û çandinî ne pêkan e.
7. Civaka bêhiqûq pêkan e, lê civaka bêsync, ne pêkan e.
8. Bê ramiyarî û bêsync hiştina civakê, pêkan e; lê ev jî tê wateya tunebûna mirovahî û qirkirina civakê.

Civaka sincî û ramiyarî:

Di civaknasiyê de, ji gelemperîkirinê zêdetir, ji bo têgihiştin û pênasekirina civakê, weke rêbaz yekeyeke bingehîn tê girtin. Lewra hin civaknas giyanê hev girtinê, hin ji wan dewletê, kesên din aboriyê û hinek jî bi yekeyên weke desthilat, pergala û çêkerê xwestine pênaseya civakê bikin. Li derveyî van rêbazan hin civaknas jî bi têkilî û vegotinên kesî ku ji qanûnan dûr û ji civak û dîrokê qut e, nêzî civakê bûne. Bi destgirtinên weha li hember şaristaniya yekdestiyê bê vîn mayîna civak û takekes de, bûne xwedî heman

rist. Civaknasiya azadiyê diyar dike ku nêzîkatiyên bi pêş dikevin û yekeyên têne bijartin di asteke sînordar de bikaribin heqîqetê vebêjin jî, lê di wateya rastîn de ne di wê hêzê de ne ku bikaribin rastiya civaka dîrokî vebêjin. Lewra civaknasiya azadiyê di pênasekirina civaka dîrokî de, weke yekeya bingehîn pêşniyara civaka sincî û ramyarî, dike.

Civaknasiya azadiyê, diyar dike ku civak di bingeha xwe de, pêkhateyeke sincî û ramyarî ye, bi qasî bikaribe weke civak hebûna xwe bidomîne, wê ewqasî bikaribe taybetiyên xwe yên ramyarî û sincî jî bidomîne. Civakên van taybetiyên xwe wenda bikin jî wê bi rizîn, belavbûn û tunebûnê re rû bi rû bimînin. Her weha dibêje, diyardeyên weke çêkera çînayetî, taybetiyên dewletê, pêşketinên pîşesaziyî û yên çandinî di jiyana civakî de, tiştên demikî ne, tiştê çêkera bingehîn a civakê destnîşan dike taybetiya civakê ya sincî û ramyarî ye. Dibêje dewlet û desthilat ji destnîşankirina taybetiyên civakê zêdetir, bi sedema serdestî, desthilat û dagirkeriyê, rê ji pirsgirêkên mezin ên civakî re, vedikin.

Ramyarî li gorî civaknasiya azadiyê:

Civaknasiya azadiyê balê dikêşîne ser vê yekê ku ramyarî ne tenê di çarekirina pirsgirêkên civakî de, lê di destnîşankirina berjewendiyên civakî, parastin û domandina wan berjewendiyên de jî amûreke bingehîn a çareseriyê ye.

Ji ber ku şaristaniyan hewl daye civakan bi rêya dewletê bi rê ve bibin, di civakê de, bandora ramyariyê hatiye tengkirin, civakan her dem li hember vê tengkirinê li ber xwe dane. Dîrok jî girêdayî van her du hêmanên bingehîn, ne bi temamî bûye rêvebirina şaristaniya bidewlet, ne jî bûye rêveberiya civaka demokratîk. Nakokiya navbera van her

du hêmanan heta îro jî didome. Di pêvajoya şaristaniya kapîtalîst de jî desthilatê ji hundir û derve, civak dorpêç û dagir kiriye, netew- dewlet jî bi civakê re, her dem di nav şer de ye.

Civaknasiya azadiyê bi girîngî tîne ziman, ji ber ku şaristaniya kapîtalîst li hember civakê di rewşa şer de ye, lewma bi lezgînî pêdivî bi berdêla şaristaniya demokratîk dîtiye. Şaristaniya demokratîk ji bo hemû yeke û takekesan, helwesta hebûnê ye ku hebûn û berjewendiyên wan bi pergala kapîtalîst re, nakok e.

Li ser vî bingeşê di rêxistinkirina şaristaniya demokratîk de, model û pergala civakî yê weke civaka demokratîk, civaka pêşesaziya ekolojî û konfederalîzma demokratîk pêşniyar dike.

Pirsên Nirxandinê

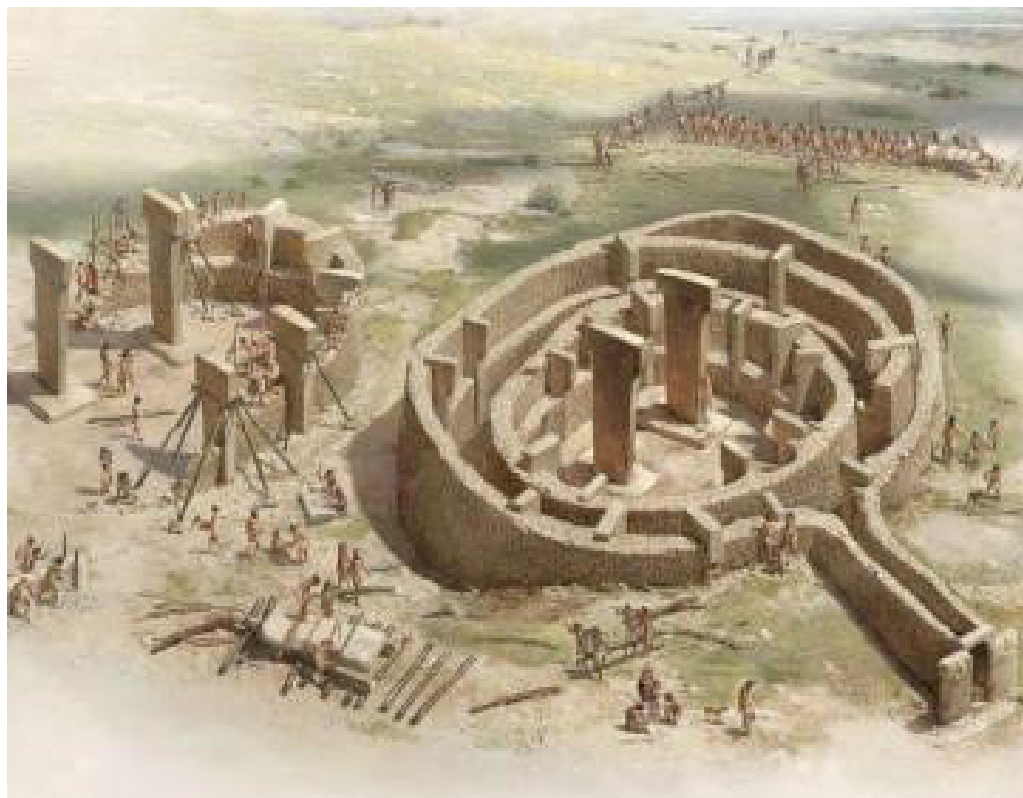
1. Civaknasiya azadiyê pênase bike.
2. Civaka dîrokî, tê çi wateyê?
3. Li hember pêşbîniya ku civaka demokratîk nikare bê dewlet û yekdestî bijî, Ebdulah Ocalan çi bersivê dide?
4. Li gorî civaknasiya azadiyê, civak di bingehê xwe de çawa ye û çima?

BEŞA SÊYEM

CIVAKNASÎ Û ZANISTÊN DIN

- **Civaknasî û Dîrok**
- **Civaknasî, Ramyarî û Hiqûq**
- **Civaknasî, Aborî û Erdnîgarî**
- **Civaknasî, Derûnnasî û Mirovnasî**

CIVAKNASÎ Û DÎROK

Ji ber rastiya civakî yekpar e û tu zanist nikare bi serê xwe tevahiya civakê vebêje, zanistên civakî bi armanca ku bikaribin vê yekparebûnê vebêjin, pêwîst e hevkarîya hev bikin. Dîrok bûyerên di dema bûrî de rû dane, yek bi yek girêdayî belgeyan, cih, dem û dîrokê digre dest. Civaknasî jî bi rêya bûyerên dîrokî yên hatiye jiyîn, di derbarê civakên berê de xwe digîhîne zanyarî û nêzîkatiyên gelemperî. Dîrok di derbarê bûyerên bûrî de, daneyan pêşkêşî zanistên civakî dike. Civaknasî bi sûdgirtina ji van daneyan, bi armanca têgihiştina sedemên têkiliyên civakî yên îro, dîrokê weke ezmungeh bi kar tîne.

Dîrok ,bûyeran yek bi yek vedikole, lê belê civaknasî jî yek bi yek lêkolînkirina bûyeran zêdetir, bi dîtina aliyên hevbeş a bûyeran xwe digihîne nêzîkatiyeke gelemperî.

Civaknas neçar e dîroka mijara ku lê dikole bizanibe. Dîroknas jî ji bo ku bikaribe pênaseya bûyereke civakî bike, divê sedemên derketina wê bûyerê û diyardeya guherîna civakê bizanibe.

Lê zanista civaknasiyê li şûna dîrokê bi awayekî gelemperî bigire dest, lêkolînên xwe ji dîrok û sûdên wê qut dike; xwe bi ‘dema niha’ re sînordar dike. Ev yek dibe sedema parçebûna zanista civaknasiyê û ketina bin xizmeta hêzên desthilatdar.

Pirsên Nirxandinê

1. Çima pêwîstî bi hevkarîya zanistên civakî heye?
2. Civaknasiya ku lêkolînên wê ji dîrokê qut in, civaknasiyeke çawa ye?
3. (Dîrok di roja me ya îro de veşartî ye û em destpêka dîrokê ne), vê gotinê bi hevalên xwe re guftûgo bike.

Wane 2

CIVAKNASÎ, RAMYARÎ Û HIQÛQ

Civaknasî û ramyarî:

Hunera sazûmankirin û birêvebirinê ya ku bi zanista civakî re têkildar e; zanista ramyarî, rêveberî û hêzên civakî bandor dike. Di avabûn û bikaranîna van saziyan de helwestên ku ristê dilîzin, lêkolîn dike. Heman demê di diyarkirin û domandina rêveberiyê de ristên kom û saziyên civakî yên cihê, lêkolîn dike. Bi vî awayî, partî û desthilatdariyên ramyarî, pêşengên komên mezin, hîlbijartin, bîrdozî, maf, dad, zagon û civakên sivîl, bi giştî dibin mijarên zanista ramyarîyê.

Zanista civakî, di nava xwe de, cih dide nirxên civakî û wan lêkolîn dike. Dixwaze bizanibe çima ev nirx hene û çima ji aliyê civakê ve, têne pejirandin.

Di roja me ya îro de, her çi qas têgeheke weke civaknasiya ramyarî tê bikaranîn jî, lê ne zêde di cih de ye; ji ber ku civak bi xwe hebûneke ramyarî ye. Bi vê zanistê, per

gala desthilatdar dixwaze ramyariyê tenê bike karê hin kesan û civakê jê dûr bixe û bide meşandin. Ramyariya rast, ji sedî sed a bi guftûgo û tevlîbûna gel pêk tê. Ramyarî, ne diyardeyeke wisa ye ku bê gel û civak pêk were. Ango ramyarî, neçar e demokratîk be; ji ber vê yekê jî divê xwedî sinc be.

Weke hatiye diyarkirin civaknasî, civakê bi tevahî digire dest û lêkolîn dike.

Lê mirov dikare têkiliyên saziyên malbat, perwerde, partiyên ramyarî, ol û hwd weke “xebatên ramyarî yên civakê” bi nav bike. Lê ev nayê wê wateyê ku mirov ramyariyê, weke zanisteke ji civaknasiyê pir cuda, bigire dest.

Her weha, komên cuda yên civakê, di çêkirina rêveberiyê de çawa ristê dilîzin, lêkolîn dike. Dema ku van lêkolînan dike, ji şêwazên civaknasiyê sûtê werdigire. Derbarê guhertin an jî bipêşxistina rêkûpêkiya civakê de, şêwazên nû derdixe holê. Li vir jî pêwîst e ji rêbazên civaknasiyê sûtê wergire.

Civaknasî û Hiqûq:

Hiqûq şaxeke zanistê ye ku zagonên nivîskî yên pêkanînên wan bi neçarî ne, digire dest. Li gorî vê yekê zagonên hiqûqî sererastkirina têkiliyên navbera kesan, navbera kesan û civakê bingeh digire. Dema hiqûq bi vê erkê radibe, gelek caran rêzik ango destûrên sincî ên civakî ji nedîtî ve tê. Ev yek dibe sedema bi şêweyekî çewt birêveçûna hiqûqê û bê dadî derkeve pêş. Ji bo ku zagonên hiqûqî, ne li dijî berjewendiyên civakê bin, pêwîst e hiqûq di naveroka xwe de, cihekî jiyanî bide sinc. Lewra girîng e ku di van hêlan de, sûtê ji daneyên civaknasiyê bistîne.

Hiqûq zagonan diyar dike,

lê civaknasî ne wisa ye; civaknasî çawaniya têkiliyên civakî lê dikole, hiqûq jî divê têkiliyên civakê çawa bin, lê dikole. Ev, cêwaziya navbera civaknasî û hiqûqê ye. Pêwîst e di navbera her duyan de têkiliyeke bihêz hebe. Bi qasî ku zagonên hiqûqî li gor merc û çawaniya civakê, bi taybet jî li gor pîvanên sincî yê civakê be, ew qasî dikare xwe bigîhîne naverokeke tekûz. Lewra, pêwîst e hiqûqnas çawaniya civakê, merc û qonaxên wê yê bipêşketin û guherînê baş bizanibin. Di amadekirina zagonan de, li gel çanda civakî, sincê civakî jî bingeh bigrin. Rêya vê sûdwegirtina ji daneyên civaknasiyê ye. Dema civaknasî jî lêkolînê li ser çawaniya civakî, rêzik û saziyên wê û guherîna civakî dike, pêwîst e bandora zagonên hiqûqî yê li ser van bizanibe. Ji ber ku cih û şeweya xebitîna saziyên civakî mijareke civaknasiyê ye, hiqûq jî bi taybetiyên xwe yê weke saziyeke civakî, dikeve qada lêkolîna civaknasiyê.

Pirsên Nirxandinê

1. Mijarên zanista ramyariyê, çi ne?
2. Çima têgiha civaknasiya ramyarî ya ku tê bikaranîn, zêde ne di cih de ye?
3. Hiqûq çi ye?
4. Zagonên hiqûqî çawa dikarin xwe bigihînin naver-okeke tekûz?

CIVAKNASÎ, ABORÎ Û ERDNÎGARÎ

Civaknasî û Aborî:

Aborî, di wateya xwe ya giştî de, kar û xebata debara civakê ye. Her tişt an jî her xebata ku kêrî debara civakê tê, dikare wek aborî bê pênasekirin. Lê di wateya xwe ya berfireh de, aborî peyda kirina hemû pêwîstiyên heyberî yên civakê ye. Xebatên aboriyê, ne xebatên takekesî ne, lê ew xebatên civakî ne. Mirovek bi tena serê xwe nikare di nava pêvajoyeke hilberînê de cih bigire. Encax bi hevbeşiyê civakî re, dikare di nava çalakiya hilberînê de cih bigire. Di vê wateyê de, hilberîn rasterast diyardeyek e ku komên civakî û çalakiyên wan ên civakî digire nava xwe. Di vî warê de, aborî têkiliyên civakbûnê diyar dike. Ji ber van taybetiyên xwe, aborî jî zanistek ji zanistên civakî ye.

Civakên ku aboriya xwe bi rêxistin nekiribin, nikarin azad bijîn.

Birêxistinkirina aboriyê, girêdayî bipêşketina zanebûna civakê ye. Ji ber vê yekê, têkiliya wê bi civaknasiyê re heye. Civaknasiya ku civak û tekîliyên civakî lêdikole, berî her tiştî divê têkiliyên civakî yên kesên nav pêvajoya hilberînê bizanibe.

Civaknasî û Erdnîgarî:

Erdnîgarî: Ew zanista ku fîzîka parzemîn û welatan, avhewayaya wan, dewlemendiyên li ser û binê erdê, mirov, lawir û şînatîyên li van deveran dijîn, dike mijara lêkolînên xwe. Mercên xwezayê yên ku mirov li nav dijîn jî dibe mijara erdnîgariyê. Di navbera erdnîgariya herêmeke ku civak li ser dijîn û reftar û jiyana civakan de têkiliyên rasterast hene. Asta berhemdariya axê, xakên deştî yan çiyayî ku lê tê jiyîn, zûhabûn an baranîbûna demsalê, hebûna gol an deryayan dibe sedema jihevcihêbûna çêkerên civakî. Her cure heyînên ku li ser erdê dijîn, ji erdnîgariyê bandor dibin û civak jî ji mercên erdnîgariyê bandor dibe. Bandorbûna ji erdnîgariyê, tişteki xwezayî ye. Heta mirov dikare bibêje ku kes jî, ji erdnîgariyê bandor dibe.

Mînak: Civakên ku di avhewayaya gerim de dijîn, xwarin, cilûberg û avahiyên wan ji civakên ku li cihên sar dijîn cuda ne. Ji ber vê sedemê, ji bo ku civaknasî bandora taybetiyên erdnîgariyê yên li ser jiyana civakî têbigihêje, pêwîst e ji zanista erdnîgariyê sûdê wergire. Bi taybetî, erdnîgariya mirovî, di lêkolînên zanistên civakî de, alîkariyeke mezin dide civaknasiyê.

Civak ji aliyê çandî ve jî bi awayekî rasterast û zêde ji erdnîgariyê bandor dibe. Her civak bi çanda xwe heye. Heger mirov bixwaze çandekê nas bike, pêwîst e di serî de erdnîgariya ku ew çand li ser çêbûye, nas bike. Her civak, ne tenê ji aliyê fîzîkî, ji aliyê kesayeta xwe ve jî ji erdnîgariya xwe bandor dibe.

Her erdnîgarî, hest û ramanên mirov geş dike; ji ber vê yekê jî weke hest û zanebûneke civakî, welatparêzî jî rasterast bi ax û welat ve girêdayî ye. Civaknasî bi armanca ku bizanibe ka çawa taybetmendiyan erdnîgariyê bandorê li ser çêkera civakî û guherînên civakî dike, divê li gel zanista erdnîgariyê, di nava têkiliyê de be.

Pirsên Nirxandinê

1. Aboriyê pênase bike.
2. Çima aborî zanistek ji zanistên civakî ye?
3. Erdnîgariyê pênase bike.
4. Her erdnîgarî, hest û ramanên mirov geş dike, ev tê çi wateyê?
5. Çima erdnîgarî û civaknasî, bêyî hev nabin?
6. Erdnîgariya derdora te çawa bandor li ser civaka te kiriye? Lêkolîn bike.

Wane 4

CIVAKNASÎ, DERÛNNASÎ Û MIROVNASÎ

Civaknasî û Derûnnasî:

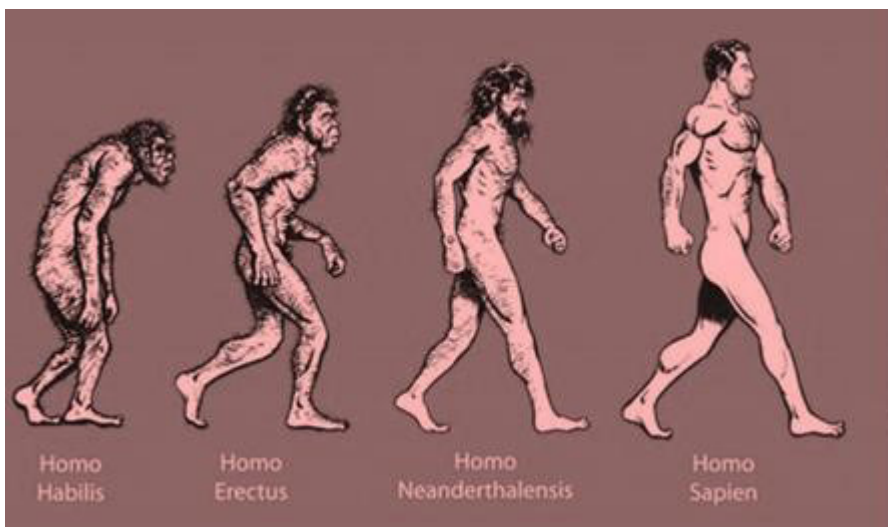
Civaknasî, civak û tekîliyên civakî lêdikole, derûnasî jî yek bi yek reftarên mirovan digre dest û lêdikole. Civaknasî civakê dike navenda lêkolînên xwe, derûnasî jî reftarên mirovan ji xwe re dike navend. Civaknasî jî û derûnasî jî ji bo bikaribin encamê ji lêkolînên xwe bigrin, neçar in hevkarîya hev bikin û hev û du temam bikin. Derûnasî zanistekê ku reftarên mirov û lawiran lêkolîn dike. Mijarên wek têgihîştin, hiş, zanebûn, kesayet û hwd mijarên lêkolîna derûnasîyê ne. Di bingeha fêrbûn, kesayet û reftarê de hêmanên civakî hene. Lewra derûnasî neçar e sûtê ji daneyên civaknasîyê bigre. Heta ku derûnasî bandorên civakê yên li ser kes berçav negre,

heta ku rewşên derûnî yê kesa neyê berçavgirtin, têkiliyên komî û ên civakî jî nikarin li gorî ku tê xwestin bîn dahûrandin.

Civak şêwe dide taybetiyên kesayetî yê mirov û têkiliyên wî. Zanista ku reftarên mirov ên li nav civakê lê dikole, zanista bi navê derûnasiya civakî ye. Heta hestên ku dibin sedema reftarên mirovan neyê zanîn, têgihiştina hatina ba hev a komên civakî û çêkera civakî jî wê zehmet bin.

Derûnasî jî sîstemên heyî û bandorên wan ên hilweşîner qet nake rojeva xwe, xwe nêzî mijarên ramyarî nake, lewra di xwegihandina sedeman û di çareserkirina pirsgirêkan de, nikare bibe xwedî risteke erênî. Bi vê nebesiya xwe dibe amûra domandina pirsgirêkan û neçareserkirina wan.

Civaknasî û Mirovnasî (Antropolojî):

Antropolojî pêşketina civakî ya mirov lê dikole. Qadên weke fîzyolojî û çawaniya qerqodê mirov, ziman, çêkirina amûran, huner, perwerde, ramyarî û rêxistinbûn, qadên xebitîna antropolojiyê ye.

Antropolojiya fizîkî: Çawaniya biyolojîk a mirov, dîroka mirov û nîjadan lê dikole.

Antropolojiya çandî: Dîroka civakî û çandî ya civak û çand dan lê dikole. Di bingeha lêkolînên wê de, cûreyên civakan, wekhevî û cihêwaziya navbera wan, berfirehbûna wan, peresan, kevneşopî, kok û guherînên wan heye. Navên din ê antropolojiya çandî; etnolojî û antropolojiya civakî ye.

Lewra di navbera civaknasî û antropolojiyê de, têkiliyeke xurt heye.

Civaknasî civakên roja îro lê dikole, lê antropolojî koka mirov, dîroka pêşketina wî û peresana mirov lê dikole. Ev yek di heman demê de yek ji aliyên herî lawaz ên civaknasiya roja îro ye ku mirov û civakê ji dîrokê qut digre dest.

Civaknasî bi armanca ku bikaribe civak û çandên roja îro tê bigihêje û lê bikole, pêwîst e ji çand û dîroka civakan qut negre dest. Civaknasî neçar e sûdê ji daneyên antropolojiya çandî bistîne.

Bi rêya sûdgirtina ji antropolojiyê, dikare reftar û taybetiyên çandî yên civakên berê û yên îro bîne beramberî hev. Her weha lêkolîna li ser guherînên çandî jî dikare di têgihîştina bandorên guherîna teknolojiyê û siyasî yên li ser çand û sazîyên civakî de, bi bandor be.

Pirsên Nirxandinê

1. Çend mijarên derûnasiyê diyar bike.
2. Derûnnasiya civakî, çi ye?
3. Aliyên lawaz yê civaknasiya iro çi ne? Diyar bike.
4. Çima di çareserkirina pirsgirêkan de, derûnasî nika-re tenê bibe xwedî risteke erênî?
5. Antropolojiyê û qadên xebitîna wê, bide nasîn.
6. Beşên antropolojiyê pênase bike.

BELAVKIRINA WANEYAN LI SER SALA XWENDINÊ

Heftî Heyv	Heftiya Yekem	Heftiya Duyem	Heftiya Sêyem	Heftiya Çarem
Rezber			Civaknasî çi ye?	Armanç û Mijarên Civaknasiyê
Cotmeh	Armanç û mijarên Civakîyê	Pêkhateyên Civakî -1	Pêkhateyên Civakî -2	Pêkhateyên Civakî -3
Mijdar	Pêkhateyên Civakî -4	Girseyan civakî	Beşên civakî	Ibn Xeldûn
Berfanbar	Comte- Harriet	Comte- Har- riet	Marks- Durkheim- veber	Marks- Durkheim- veber
Rêbendan	LÊVEGER	LÊVEGER		
Reşemeh	Civknasiya Pozîtîvîzm	Civaknasiya Pozîtîvîzm	Civaknasiya Azadiyê	Civaknasiya Azadiyê
Avdar	Civanasiya Azadiyê	Civaknasî û Dîrok	Civaknasî û Ramyarî	Civaknasî û Hiqûq
Cotan	Civaknasî û Aborî	Civaknasî û Erdnîgarî	Civaknasî û Derûnnasî	Civaknasî û Mirovnasî
Gulan	LÊVEGER	LÊVEGER		